

8. Оповідання. Статті, Автобіографічні твори. Листи / В. Олійник (упоряд.); М. Беренштейн, М. Комишанченко, та ін. (ред. кол.); – К., 1965. – С. 501 – 502.
8. Яворницький Д. Епістолярна спадщина академіка Д.І. Яворницького. – Вип. 4.: Листи Д.І.Яворницького до діячів науки і культури. / С. Абросимова та ін. – Дніпропетровськ, – 2005. – 500 с.
9. Старицький М. Записна книжка за 1891 р // ВРФТ ІЛ НАНУ. – Ф. 15. – Од. зб. 142. – 244 арк.
10. Пастухов М. Лист до М.Старицького // Відділ рукописів і текстології Інституту літератури імені Т.Г. Шевченка НАН України (далі – ВРФТ ІЛ НАН України). – Ф. 15. – Од. зб. 287. – 1 арк.
11. Старицький М. Записна книжка за 1891 р // ВРФТ ІЛ НАНУ. – Ф. 15. – Од. зб. 142. – 244 арк.
12. Старицький М. Богдан Хмельницький: Трилогія. – К.: Дніпро, 1987. – Кн. 1: Перед бурей. – 646 с.; Кн. 2: Буря. – 571 с.; Кн. 3: У пристани. – 606 с.
13. Старицький М. Лист до Д. Яворницького від 19 грудня 1898 р. // Старицький М. Твори: У 8 т., 10 кн. – Т. 8. – К., 1965. – С. 604 – 605.
14. Яворницький Д. Епістолярна спадщина академіка Д.І. Яворницького. – Вип. 4.: Листи Д.І.Яворницького до діячів науки і культури. / С. Абросимова та ін. – Дніпропетровськ, – 2005. – 500 с.
15. Старицький М. Лист до Д. Яворницького від 10 квітня 1898 р. // Старицький М. Твори: У 8 т., 10 кн. – Т. 8. – К., 1965. – С. 587 – 588.
16. Старицький М. Лист до І. Франка від вересня 1898 р. // Старицький М. Твори: У 8 т., 10 кн. – Т. 8. – К., 1965. – С. 601 – 602.
17. Старицький М. Лист до І. Франка від початку червня 1902 р. // Старицький М. Твори: У 8 т., 10 кн. – Т. 8. – К., 1965. – С. 636 – 641.
18. Старицький М. Лист до Д. Яворницького від 27 січня 1899 р. // Старицький М. Твори: У 8 т., 10 кн. – Т. 8. – К., 1965. – С. 605 – 606.
19. Яворницький Д. Епістолярна спадщина академіка Д.І. Яворницького. – Вип. 4.: Листи Д.І.Яворницького до діячів науки і культури. / С. Абросимова та ін. – Дніпропетровськ, – 2005. – 500 с.
20. Старицький М. Лист до Ц. Білиловського від 11 лютого 1898 р. // Старицький М. Твори: У 8 т., 10 кн. – Т. 8. – К., 1965. – С. 578 – 581.
21. Там само. - С. 580 — 581.

Анотація

На широком источниковом материале проанализировано историю сотрудничества М. Старицкого и Д. Яворницкого, определена общность их идейных убеждений и взглядов.

Ключевые слова: Д. Яворницкий, М. Старицкий, романтизм, исторический роман, цензура.

Annotation

Thanks to using M. Starytsky's and Dm.Yavornytsky's epistolary heritage, the author analyzes the scientific-literary career, shows the common ideological beliefs and views.

Key words: D. Yavornytsky, M. Starytsky, romanticism, historical novel, censorship.

**Наталя Херсонєць
(Кривий Ріг)**

СТАВЛЕННЯ ДЕМОКРАТИЧНИХ СИЛ ПІВДНЯ УКРАЇНИ ДО НАРОДНИХ БІБЛІОТЕК І ЧИТАЛЕНЬ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТ.

У статті розглядається процес відкриття і функціонування бібліотек і читалень, а також деякі аспекти ставлення демократичних сил до позашкільної освіти на Півдні України у другій половині XIX ст.

Ключові слова: Південь України, бібліотеки, читальні, демократичні сили.

Історіографія по даній проблемі включає в себе не так багато наукових доробок. Більшість дослідників концентрувало свою увагу на становленні та розвитку шкільної освіти. Серед праць, що були видані до 1917 р. включно, можемо згадати В. Фармаковського [1], М. Чехова [2], В. Вахтерова [3]. За радянських часів ця тема також не входила до числа популярних. Якщо не враховувати історичні або педагогічні загальні праці, то виділяємо дослідження В. Кізченко [4], спільну роботу Г. Чернявського та С. Піналова [5], і В. Борисенка [6]. Серед сучасних авторів близькими до нашої теми можна вважати праці Л. Вовк [7], Н. Бацака [8] та перевидана робота В. Борисенка [9]. Треба зазначити, що практично жоден з науковців не зупинявся детально на проблемі організації народних бібліотек і читалень саме на Півдні України у другій половині XIX ст.

Ставимо на меті дослідити політику представників органів влади Російської імперії у справі відкриття та функціонування бібліотек і читалень, особливості роботи бібліотек і читалень у другій половині XIX ст. на Півдні України, ставлення представників демократичних сил до цієї форми позашкільної освіти.

Царський уряд постановою міністра народної освіти від 23 січня 1871 р. був вимушений дозволити грамотним селянам користуватися бібліотеками сільських училищ за умови видачі книг у позаурочний час і тільки додому. Одночасно циркуляр забороняв випуску газет для бібліотек сільських початкових народних училищ [5, с. 32]. Був складений «Каталог книг для користування у початкових народних училищах» за 1873 р., згідно якого були дозволені 91 книга по богослов'ю, 42 вірнопідданських історичних творів і лише 59 байок, повістей та оповідань. У 1884 р. був виданий каталог книг, які заборонялося розповсюджувати в Росії, до якого увійшли 1006 творів.

Того ж таки року були видані «Тимчасові правила», згідно яких весь персонал бібліотек підлягав контролю з боку поліції. Міністерство внутрішніх справ отримало право закривати бібліотеки, а губернатор – звільняти «неблагонадійних» бібліотекарів. Прикладом впровадження такої політики на місцевому рівні може слугувати клопотання мелітопольського міщанина Куліми Когана катеринославському губернатору видати дозвіл на відкриття бібліотеки. Але перш ніж Коган отримав дозвіл, Катеринославське повітове поліційне управління 4 вересня 1885 р. видало йому свідоцтво про політичну благонадійність [10, с. 23 – 28].

У більшості випадків справа відкриття і роботи народних бібліотек і читалень жорстко контролювалася органами влади. Особливу увагу чиновники приділяли змісту книг, що надходили до бібліотек, та політичним поглядам людей, які працювали у бібліотеках та читальнях.

Тим не менш, процес відкриття, роботи і фінансового забезпечення були покладені на місцеве населення і представницькі органи влади. У Статуті безкоштовної бібліотеки-читальні, яку заснувало Товариство поширення грамотності та ремесел у Єлісаветграді, було зазначено, що засобами існування закладу слугували: суми, які надавало вищезгадане товариство, допомога від міських та земських установ, пожертви грошима, книгами та іншими речами, збори від публічних лекцій, спектаклів, концертів, що організовувалися на загальних підставах з дозволу керівництва, відсотки з капіталів та прибутків майна, яке належало бібліотеці. Суми, що асигнувалися на утримання бібліотеки-читальні, мали забезпечувати для неї приміщення, опалення, освітлення тощо [11, арк. 87].

Крім фінансування, однією з нагальних проблем новостворених бібліотек було кадрове питання. Аби запобігти додатковим витратам, бібліотекарями ставали представники організації-засновника. Причому, як правило, встановлювалося чергування роботи в бібліотеці. Звичайно, могли виникати проблеми. Так, на засіданні ради Єлисаветградської бібліотеки 23 січня 1899 р. зазначалося, що останнім часом почали спостерігатися небажані явища в житті цього культурно-просвітницького закладу: були пропущені чергування, іноді бібліотека могла бути просто зачинена. Такий стан речей пояснювався тим, що деякі члени ради не могли приділяти бібліотеці стільки уваги, як раніше. Саме тому рада була змушена поставити питання про наймання постійного працівника. Також було ухвалено постанову звернутися під час чергового зібрання товариства з проханням до влади асигнувати 240 карбованців щорічно на утримання бібліотекаря. Що стосується чергувань, то Рада постановила не припиняти це співробітництво, тому що одній людині буде складно без допомоги [12, арк. 67]. Не завжди виходило втілити у життя заплановане. Так, 6 вересня 1899 р. бібліотекарка Гончарова була запрошена для роботи на два місяці. Після закінчення терміну угоди рада вирішила не запрошувати певний час нову людину і повернутися до колишньої системи чергувань [12, арк. 78].

Потреба в читанні була вагомим чинником тодішнього життя. Для того, щоб стати читачем бібліотеки, потрібно було ставати у чергу. І списки кандидатів розглядалися на засіданнях рад бібліотек. Була розроблена інструкція для бібліотекаря від 25 червня 1899 р згідно з якою, без попереднього занесення до кандидатських списків видавалися читацькі квитки заводським і фабричним робітникам, чорноробам, землевласникам, і взагалі тим, хто займається фізичною працею, ремісникам всіх категорій та їх учням, учням і випускникам ремісничого училищ, учням церковнопарафіяльних шкіл, прислузі, нижчим воєнним чинам [12, арк. 78].

Отже, серед особливостей роботи бібліотек у другій половині XIX ст. ми можемо виділити відповідальність за них місцевих представницьких органів, проблему кадрів (в тому числі і через брак коштів), пріоритет нижчих верств населення серед читачів на відміну від публічних бібліотек, складання списків кандидатів, черги на книги.

Викликає інтерес питання про ставлення до відкритих бібліотек і читалень з боку населення. В перші місяці роботи, як правило, спостерігалась зацікавленість. Наприклад, секретар ради Єлисаветградської бібліотеки-читальні Рябков звітував, що за період з 3 грудня 1895 р. по 1 вересня 1896 р. кількість читачів сягнула більше тисячі [13, арк. 172 – 173]. На жаль, бібліотека давно не відповідала навіть найбільш скромним запитам багатьох дорослих, що переросли дитячу учнівську літературу. Багато було таких людей, як зазначав Рябков, що готові платити за читання, і щоб була така бібліотека на кшталт публічної. До речі, публічні та громадські бібліотеки користувалися у той час більшими правами в порівнянні з народними. Проблеми з кандидатами і часті відмови у видачі книг підривали престиж бібліотеки. До того ж, особи, яким комісія дозволила видавати книги, могли не з'явитися. Крім того, деякі кандидати на книгу, не отримавши її одразу, не хотіли чекати своєї черги.

Все це призводило до скорочення кількості читачів порівняно з першими місяцями роботи. При поясненні такого явища завідувач бібліотеки Шульгін наводив наступні причини: при відкритті бібліотеки нею цікавилися як новинкою, від бібліотеки багато людей очікували чогось більшого, ніж вона могла дати, наприклад, що в ній будуть вчити

дорослих. Також Шульгін робив зауваження, що поступово починає формуватися особливий тип читача з селян, який постійно бере книжки, відвідує бібліотеку, читає газети та журнали. Водночас завідувач жалкував про те, що місцева інтелігенція ставиться до бібліотеки досить індиферентно [14, арк. 2]. Можливо, таке ставлення пояснюється наявністю публічних бібліотек, які були відкриті раніше.

Народна бібліотека у другій половині XIX ст. починає розглядатися як необхідна частина школи, тому що важливо не тільки навчити грамоті, а й забезпечити потребу людини в саморозвитку. Одними з найактивніших ініціаторів відкриття бібліотек ставали земства. Наприклад, наприкінці століття бібліотеки були відкриті при кожній школі земств Олександрівського і Херсонського повітів, у Єлисаветградському повіті тільки при 4 школах не було бібліотек [15, с. 7].

Звичайно, потрібно було не лише відкривати бібліотеки, але й постійно фінансувати їх. Як правило, кошти знаходились. 9 грудня 1896 р. Катеринославська губернська управа запропонувала відкрити 16 бібліотек, по дві в кожному повіті, на що необхідно асигнувати 4000 карбованців. Ці бібліотеки повинні були знаходитися в розпорядженні земств за умови асигнування щорічно 120 карбованців на бібліотекаря та 30 карбованців на поповнення бібліотек. Для нагляду за бібліотеками і розвитком справи обирали відповідну комісію [16, с. 788].

На наступному губернському зібранні 9 грудня 1897 р. були оголошені рішення повітових земств. Катеринославське відмовилося відкривати читальні, тому що жодна сільська громада не погодилася надати приміщення для цієї мети, але губернська управа постановила зберегти асигнування. Верхньодніпровське земство пристало на пропозицію, але просило дозволу взяти участь в утриманні читалень і Попечительство про народну тверезість. Проте, управа нагадала, що читальні тільки земські, тому участь інших організацій небажана. Новомосковське земство не підтримало пропозицію, але просило використати цю суму на відкриття невеличкої бібліотеки при школах коштовністю у 100 – 150 карбованців і видати 500 карбованців на придбання інвентаря для бібліотеки. Реакція управи на перше клопотання була позитивною за умови наявності приміщення для бібліотеки, що стосується другого, то його відхилили, тому що утримувати бібліотеки повинні повіти. Олександрівський повіт погодився і просив надати 500 карбованців грошима, а не книгами і асигнувати ще 500 карбованців на утримання вже існуючих (і знову перша пропозиція була задоволена, а друга – якщо повітове земство відмовиться). Маріупольське земство пристало на пропозицію, і клопотало про щорічне асигнування 150 карбованців на кожну читальню [16, с. 789].

Земства прагнули систематизувати процес роботи бібліотек, але це не завжди виходило. При відкритті бібліотек і читалень враховувалися наступні чинники: наявність приміщення, опалення, освітлення і оплата роботи сторожа. Враховуючи досвід відкриття народних початкових училищ, деякі земські діячі наголошували, що скласти проект правильної мережі бібліотек можна, але втілити його буде надзвичайно складно, тому що відкриття кожної бібліотеки коштує в залежності від згоди відповідної сільської громади надати приміщення, оплачувати сторожа тощо. Народні бібліотеки-читальні – справа нова, і тому спочатку всіляка згода сільської громади на відкриття бібліотеки повинно зустрічати співчуття і можливість задовольнити бажання громади, хоча б це і порушувало правильність «мережі» [17, арк. 20].

Справою позашкільної освіти переймалися не лише земства. Достатньо активними учасниками цього процесу були сільські громади. Прикладом може слугувати рапорт земського начальника Новомосковського повіту губернатору Катеринославської губернії. Згідно цього документу, Петриківська сільська громада 18 грудня 1894 р. постановила заснувати народну бібліотеку, причому на відкриття і утримання її асигнувати 50 карбованців з суми громадського прибутку разом з одночасним збором пожертв. Завідувати бібліотекою було призначено священика Павла Усова. З 2431 домовласників на зборах були присутні 1337 чоловік. Право користуватися бібліотекою отримали всі селяни волості безкоштовно. Помічником бібліотекаря було призначено селянина Семена Тарана [18, арк. 300].

Для селян поява бібліотеки була в більшості випадків визначною подією. Часто вони з'являлися в бібліотеці зі своїми синами-учнями народних шкіл з проханням дати «товсту» книгу для читання вголос в колі родини. Відгуки селян про бібліотеку, як свідчили земські діячі, були найкращими: вони сприймали бібліотеку як необхідно-корисну установу і одного разу практично це довели. Так, в 1896 р. в приміщенні Гуляйпольської волості пройшов вокально-музикальний концерт, селяни знали, що частина збору від концерту піде на користь бібліотеки. Були зафіксовані випадки відмови новим передплатникам у видачі книг, тому що всі наявні в бібліотеці книги розбиралися читачами. Крім цього, в приміщенні бібліотеки селяни разом з газетами читали і книжки, тому практично кожний, хто брав книгу додому, частину її встигав прочитати в бібліотеці. Часто заходили почитати в бібліотеку перехожі (паломники, подорожуючі ремісники тощо). Селяни при відвідуванні бібліотек вели себе пристойно, ввічливо, стримано, багато хто з них, повертаючи книгу до бібліотеки, любили поспілкуватися з приводу прочитаного [14, арк. 3].

Опікувалися справою позашкільної освіти також у містах. Основними завданнями бібліотек, що відкривалися в Російській імперії у другій половині XIX ст., були забезпечення доступу хорошої книги в народ, перешкоджання рецидивів безграмотності, сприяння моральному вдосконаленню пересічного населення. Так само як і в селах, подібні завдання стояли і в містах, з тією лише різницею, що в місті на той час відчувалася більша потреба в читанні і відносно менше засобів її задовольнити. Саме тому земство Олександрівська одним із своїх завдань ставило відкриття бібліотек там, де населення, усвідомлюючи їх користь, саме приходило на допомогу цим закладам виділенням приміщення, наймом сторожа, придбанням меблів тощо [19, с. 14 – 15].

Поряд з місцевими громадами та земствами важливість справи народної освіти розуміли також і окремі представники православної церкви. Наприклад, у 1878 р. акимівські мешканці пристали на пропозицію місцевого священика о. Федора Півоварова платити по одному карбованцю з кожного шлюбу на облаштування бібліотеки Акимівського училища. Кошти збирав церковний староста. Усіх зібраних грошей з 1878 по 1882 роки нараховувалося 181 карбованців, які пішли на придбання нових книг та переплетіння старих [20, арк. 37].

Коли з 80-х років XIX ст. уряд Російської імперії почав розглядати церковнопарафіяльні школи як основний вид початкових навчальних закладів, опікуватися бібліотеками при училищах стали практично всюди, в тому числі і на Півдні України. Так, бібліотеки для позакласного читання були відкриті при 12 церковнопарафіяльних школах Херсонського повіту. Якщо ж говорити про зміст книг,

якими були укомплектовані бібліотеки, то в основному це були житія святих, бесіди преосвящених Дмитрія, Никанора, Сергія, Троїцькі листки, журнал «Наставление и утешение в вере» та інші видання церковно-оповідального характеру. 10 шкільних бібліотек Херсонського повіту мали книги проти сектанства і розкольників [15, с. 30].

Не будемо забувати, що певна частина чиновників справді опікувалася проблемами народної освіти і тісно співпрацювала з земствами. Наприклад, 10 грудня 1888 р. до губернського земського зібрання звернувся директор народних училищ Катеринославської губернії Малевський про асигнування однієї тисячі карбованців на формування при сільських початкових училищах учнівських бібліотек, зазначаючи, що читання повчальних книг – це один з основних принципів саморозвитку людини. Земське зібрання, у свою чергу, більшістю голосів ухвалило рішення про передачу в розпорядження повітових училищних рад двох тисяч карбованців, поділивши їх порівну між всіма повітами [16, с. 981].

Бібліотеки потребували коштів не лише на відкриття та утримання, а й на постійне поповнення фондів, тому що приблизні витрати майже кожної безкоштовної бібліотеки-читальні становили 1000 карбованців на рік [17, арк. 121]. На допомогу їм приходили всі, хто мав змогу це робити. Так, відома фірма з виробництва сільськогосподарської техніки Ельворті з 1895 р. виявила бажання допомогти Єлисаветградській народній бібліотеці у вигляді певної щорічної субсидії, справедливо розсудивши, що бібліотека корисна не лише робітникам, але і заводам, на яких ці робітники працювали [21, арк. 30].

Окрім субсидій, достатньо поширеною формою допомоги бібліотекам і читальням були літературно-музичні вечори. Наприклад, Товариство розповсюдження грамотності та ремесел у Єлисаветграді проводило такі заходи майже щорічно. А 3 березня 1896 р. виконавцями літературно-музичного вечора стали місцеві аматори за участі малоросійських артистів драматичного мистецтва пана Тобілевича (Карпенко-Карого), Мови та пані Жулинської [21, арк. 58].

Допомагати бібліотекам могли не лише грошима, а й книжками. Згідно документів, Одеська міська дума 9 березня 1895 р. прийняла від Правління Одеського Слов'янського Благодійного Товариства 2644 книги на суму 900 карбованців для формування бібліотеки при 1-й міській народній читальні [17, арк. 22].

Інколи утримання бібліотек вимагало участі кількох представницьких органів чи благодійних організацій. Прикладом може слугувати безкоштовна бібліотека в місті Олександрівськ, що була заснована Благодійним Товариством «Братство в ім'я Покрови Пресвятої Богородиці» при соборній церкві в 1894 р. Вибір книг у ній був зроблений відповідно до програми Санкт-Петербурзького комітету грамотності. Кількість книг у цьому культурно-просвітницькому закладі постійно зростала. Через кілька років у бібліотеці вже нараховувалося 1287 томів вартістю приблизно 750 карбованців. На жаль, організація діяльності бібліотеки і умови приміщення були не дуже придатними. Бібліотека знаходилася в приміщенні міської управи в маленькій кімнатці, потрапити до якої можна було тільки пройшовши декілька кімнат канцелярії. Таке розташування звичайно виключало можливість відвідування її читачами та видачу книг додому, що проходили по неділях. Тому зібрання членів Благодійного Товариства звернулося до Олександрівського земства з проханням взяти під свою опіку бібліотеку, при цьому беручи на себе зобов'язання збільшити у ній кількість книг. В свою чергу, земство

звернулося з пропозицією до міської думи асигнувати на безкоштовну бібліотеку 200 карбованців – земство виділяло 400 карбованців [17, арк. 16].

Так само співпрацювали земства із сільськими благодійними організаціями у справі опікування бібліотеками. Те ж таки Олександрівське земство допомогло «Братству в ім'я Святих Апостолів Петра і Павла» при Петро-Павлівській церкві села Балабіно-Петровське після їх звернення 14 вересня 1897 р. [17, арк. 16]. Щоправда, не завжди співпраця у сфері просвіти населення була узгодженою. Іноді земства не могли поділити між собою обов'язки або гроші. Так, Олександрівське повітове земство апелювало до Катеринославського губернського земства з приводу контролю за поповненням бібліотечних фондів. Воно зверталось також до губернського зібрання з проханням про фінансову допомогу (500 карбованців на відкриття нових бібліотек та 500 карбованців на поповнення старих фондів) [13, арк. 20].

Отже, ставлення до бібліотек і читалень з боку демократичних сил Півдня України було в цілому позитивним. Підтвердженням цьому слугували статистичні дані. Впродовж 1896 р. тільки в Гуляйпольській бібліотеці-читальні було видано 7140 книг 783 читачам. До числа читачів належали: представники духовенства, вчителі земської та єврейської шкіл, учні гімназій та інших навчальних закладів (особливо активні під час канікул), і взагалі різночинці, євреї, німці (згідно заповнених читацьких квитків). Основним контингентом, як зазначалося, цього культурно-просвітительського закладу були селяни, чисельність яких становила 636 передплатників [17, арк. 2].

Кількість читачів у Єлисаветградській безкоштовній бібліотеці-читальні так само наочно демонструє популярність закладу серед мешканців міста.

Таблиця № 1.

Кількість абонентів Єлисаветградської бібліотеки за 1897 р. [22, арк. 5].

	Чоловіки	Жінки	Всього
Залишилось на 1. 09. 1897 р.	419	150	569
Прибуло впродовж року	1055	356	1411
Перебувало всього впродовж року	1474	506	1980
Вибуло	1030	215	1245
Залишилося на 1. 09. 1898 р.	444	291	735

Зі зростанням кількості грамотних серед населення збільшувався відповідно попит на книги, газети, журнали, періодичні видання. Наприкінці XIX ст. в Олександрівському повіті існувало 12 достатньо великих земських та відкритих Попечительством про народну тверезість безкоштовних бібліотек-читалень. Нарешті, 50 бібліотек працювало при початкових міських та сільських училищах. За нашими підрахунками в кожній сільській бібліотеці нараховувалося від 70 до 400, а в міських – від 438 до 1330 томів різноманітних книг. Всього ж при 46 сільських школах було записано 8621 том, при 4 міських – 3902 томів книг для позакласного читання. Якщо говорити про книжкові відділи, то вони практично в кожній бібліотеці включали в себе релігійно-моральні, історичні, географічні, природничі, сільськогосподарські книги, белетристика та довідники (закони, словники, календарі) [23, арк. 4].

Безкоштовні бібліотеки-читальні, з'явившись у другій половині XIX ст. як форма позашкільної освіти населення, набули розповсюдження по всій території Російської імперії, в тому числі і на Півдні України. Для владних структур вони були перш за все можливістю впливати на свідомість пересічних громадян. Для демократичних сил – представників земств, сільських та міських громад, окремих чиновників та священиків – бібліотеки стали осередками просвіти. Характерним проявом ставлення до бібліотек демократичних сил стало не лише декларування важливості цих культурно-просвітних закладів, а реальна їх підтримка.

Джерела та література:

1. Фармаковский В. Начальная школа Министерства народного просвещения. – СПб., 1900. – 200 с.
2. Чехов Н. Народное образование в России с 60-х годов XIX века. – М., 1912. – 225 с.
3. Вахтеров В. Всенародное школьное и внешкольное образование. – М.: Издание Товарищества И. Сытина, 1917. – 208 с.
4. Кизченко В. Культурно-образовательный уровень рабочего класса Украины в конце XIX – начале XX веков: Автореф. дис. канд. ист. наук. – К., 1968. – 20 с.
5. Чернявский Г., Пиналов С. Внешкольное образование в России (1861 – 1895). – Х., 1962. – 46 с.
6. Борисенко В. Борьба демократических сил за народную освіту на Україні в 60 – 90-х роках XIX століття. – К.: Наукова думка, 1980. – 154 с.
7. Вовк Л. Історія освіти дорослих в Україні. Нариси. – К.: УДПЦ, 1994. – 228 с.
8. Бацак Н. Культурно-просвітительські заклади та громадські організації греків Північного Приазов'я (друга половина XIX – початок XX ст.). – К.: Інститут історії України НАНУ, 1999. – 53 с.
9. Борисенко В. Борьба демократических сил Украины за народную освіту в Україні 60 – 90-х років XIX ст. Монографія. – К.: Видавництво НПУ імені М.П. Драгоманова. – 2011. – 161 с.
10. Державний архів Дніпропетровської області. – Ф. 11. – Оп. 1. – Спр. 167.
11. Державний архів Кіровоградської області. – Ф. 56. – Оп. 1. – Спр. 9.
12. Державний архів Кіровоградської області. – Ф. 56. – Оп. 1. – Спр. 17.
13. Державний архів Кіровоградської області. – Ф. 56. – Оп. 1 – Спр. 7.
14. Державний архів Запорізької області. – Ф. 56. – Оп. 1. – Спр. 172.
15. Народное образование в Херсонской губернии за 1892 г. – Херсон: Типография О. Ходушиновой, 1894. – 36 с.
16. Систематический свод постановлений Екатеринославского губернского земского собрания 1866 – 1913 гг. Составлен под ред. П. Соколова. 2-я часть. 1890 – 1913. Выпуск второй. – Екатеринослав: Типография К. Андрущенко, 1916. – 1212 с.
17. Державний архів Запорізької області. – Ф. 56. – Оп. 1. – Спр. 151.
18. Державний архів Дніпропетровської області. – Ф. 11. – Оп. 1. – Спр. 255.
19. Ведомости Одесской городской Думы. – 1895. – № 8. – Декабрь.
20. Державний архів Автономної республіки Крим. – Ф. 100. – Оп. 1. – Спр. 1884.
21. Державний архів Кіровоградської області. – Ф. 56. – Оп. 1. – Спр. 8.
22. Державний архів Кіровоградської області. – Ф. 56. – Оп. 1. – Спр. 13.
23. Державний архів Запорізької області. – Ф. 56. – Оп. 1. – Спр. 186.

Аннотация

В статье рассматривается процесс открытия и функционирования библиотек и читален, а также некоторые аспекты отношения демократических сил к внешкольному образованию на Юге Украины во второй половине XIX века.

Ключевые слова: Юг Украины, библиотеки, читальни, демократические силы.

Annotation

This article discusses the process of opening and operation of libraries and reading rooms, and aspects of the relationship of the democratic forces in non-formal education in the South part of Ukraine in the second half of the nineteenth century.

Key words: South Ukraine, libraries, reading rooms, the democratic forces.